

Образотворче мистецтво

Федун С.І., Чорний О.В.

«ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО»

ПІДРУЧНИК ДЛЯ 7 КЛАСУ

загальноосвітніх навчальних закладів

® ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН
2015

УДК 74(075.2)

ББК 85.1я72

Ф 32

Рецензенти:

Дровозюк С.І. — доктор історичних наук, професор, ректор Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників
Ленко Н.І. — вчитель образотворчого мистецтва, відмінник освіти України, вчитель-методист, вчитель вищої категорії, директор закладу
«Загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №3 ім. М.Коцюбинського» Вінницької міської ради

Федун С. І.

Ф32 Образотворче мистецтво : підручник для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / С. І. Федун, О. В. Чорний. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2015. — 192 с. : іл. + 1 електрон. опт. диск (CD). — Електрон. версія. — Режим доступу: <http://www.bohdan-digital.com/edu>.

ISBN 978-966-10-4119-5

УДК 74(075.2)

ББК 85.1я72

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва*

© С. І. Федун, О. В. Чорний, 2015

© Навчальна книга — Богдан,
оригінал-макет, 2015

ISBN 978-966-10-4119-5

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Картини
Фотографії

Музика

Інтерактивні
завдання

Цими піктограмами (📷, 🎧, 🎯) у підручнику позначено ті його складові, які можна відкрити у pdf-файлі або скориставшись CD, що входить у комплект.

У зв'язку з великим обсягом електронної складової підручника, у pdf-файлі активною є тільки її частина. Для завантаження всіх матеріалів треба перейти за посиланням:

<http://www.bohdan-digital.com/edu>.

ЮНИЙ ДРУЖЕ!

Перед тобою — підручник «Образотворче мистецтво» для 7-го класу. Цьогоріч він допомагатиме тобі сконцентруватися лише на тих видах мистецтва, які створюють предметне середовище людини: архітектурі, декоративно-прикладному мистецтві та дизайні. Вони складають надзвичайну частину нашого життя, адже формують середовище, в якому ми перебуваємо щоденно. Людина живе у світі речей, тому важливо, щоби не речі «керували» нами, а ми ними.

Тож ми повинні не тільки розуміти та зберігати красу, створену до нас, але й навчитись робити світ навколо зручним, екологічно безпечним, перетворювати його за законами краси. Ці перетворення починаються зі створення особистого маленького світу, допомагають тобі зрозуміти власне місце у такому складному та водночас чудовому житті. Адже всі ми, формуючи свій стиль, оточуючи себе певними речами, врешті творимо зовнішній вигляд та внутрішню суть усього світу.

У цій захоплюючій справі тобі, як і раніше, допомогатимуть твої однолітки — Богдан і Христина та їхні небайдужі до мистецтва друзі з різних куточків світу.

Отже, бажаємо тобі набути нових знань, здійснити цікаві відкриття. Це допоможе зробити світ, у якому ти живеш, добрішим та гарнішим.

Автори

МИСТЕЦТВО В НАШОМУ ЖИТТІ

**АРХІТЕКТУРА
ДЕКОРАТИВНО-
ПРИКЛАДНЕ
МИСТЕЦТВО**

АРХІТЕКТУРА ТА ЇЇ ВИДИ

Твори мистецтва — неоціненне надбання людства, без якого неможливо уявити собі світової культури.

У процесі духовно-практичної діяльності люди здавна намагалися збагнути сенс життя, пізнати світ і самих себе у ньому. Пошуки відповідей на ці одвічні філософські питання митці реалізують у художньо-образній формі, використовуючи притаманні певному виду мистецтва виражальні засоби.

Образотворче мистецтво розкриває багатство барв і форм навколишнього світу за допомогою пластичних і колористичних матеріалів (фарб, мармуру, глини і т. п.), у той час як архітектура і дизайн — через матеріальні конструкції та речі, що існують у просторі і задовільняють практичні й духовні потреби людей. Під час навчання майбутні архітектори, дизайнери, майстри декоративно-прикладного мистецтва опановують поняття, які є основою спецефічної мови образотворчого мистецтва: «композиція», «форма», «колір», «об'єм», «простір», «стилізація» тощо. Однак,

використовуючи одні й ті самі засоби, ці види мистецтва мають різні образні мови, і художній образ розкривається в них по-різному.

У живописі, графіці та скульптурі дійсність, почуття і думки художника передаються у вигляді зображень, які існують у предметному середовищі людини. Споглядаючи їх, ми сприймаємо образи такими, якими їх уявив художник.

В архітектурі та дизайні образ виникає не тому, що будівлі та речі повинні щось зображати, а завдяки поєднанню об'ємних форм та їхньому гармонійному співвідношенню. Саме виразність форм і викликає в людини відчуття краси та художньо-образні асоціації. За своєю природою вони є конструктивними. Таким чином, головним мистецьким засобом в архітектурі та дизайні є виразність форми.

Важко переоцінити значення в житті людини архітектури, цього «кам'яного літопису світу», в якому втілилися провідні ідеї минулого та сучасності, колективний геній народів, їхня слава і гордість.

Архітектура (з грец. — будівництво) — вид візуального мистецтва, завданням якого є проектування та зведення будівель і споруд, що гармонійно формують просторове середовище людини.

Піраміда Хеопса в Єгипті, Версальський палац у Франції, Кам'янець-Подільська фортеця в Україні, Римський Колізей в Італії, житловий комплекс Таос-Пуєбло на півдні США... Всі вони постають перед нами як відбиток людських пристрастей і соціальних та історичних подій. Вже давно немає тих людей, що зводили ці споруди, майже стерлися в пам'яті події та ідеї, якими жило тогочасне суспільство. Але архітектура здатна не тільки зберігати та відображати час, вона ще й формує його... Ми живемо саме так, тому що навколо нас є певне оточення та певне середовище.

Змінимося ми — зазнає змін
й архітектура.

В архітектурі взаємопов'язані функціональні, технічні та естетичні засади (доцільність, міцність, краса).

Існує три види архітектурної діяльності: містобудування, ландшафтна архітектура й архітектура об'ємних споруд.

Архітектурі притаманні особливі засоби виразності, завдяки яким досягаються архітектурна гармонія, врівноваженість, єдність різних архітектурних мас, а отже, візуальна досконалість.

Основними засобами виразності, які застосовуються в архітектурі, є *пластика об'ємів, масштабність, ритм, пропорційність*, а також *фактура і колір поверхні*.

А. Гауді. Будинок Батльо в Барселоні, Іспанія

Пластичність полягає в гармонійному, зумовленому певною ідеєю, переході від однієї частини споруди до іншої, від одного об'єму до іншого задля створення цілісного, єдиного образу споруди або архітектурного ансамблю.

Архітектурний масштаб — співвідношення між розмірами споруди і людиною, а також між всією спорудою та її частинами і деталями.

Ритм — закономірне чергування однакових або подібних архітектурних форм чи їхніх елементів. Ритм створюється рівномірним повторенням архітектурних форм

(елементи орнаменту, колони в храмах, вікна в сучасних житлових будинках тощо).

Пропорції — співвідношення архітектурних форм за висотою, шириною і довжиною (розміри приміщень, віконних і дверних прорізів; форма і загальні розміри будівлі перебувають у пропорційній залежності).

Фактура матеріалу — це властивість архітектурної форми, що відображає об'ємний характер поверхні, тоді як **текстура** (малюнок) показує лінійну структуру матеріалу на поверхні (наприклад, текстура деревини).

Парк дитячих розваг «Казкове містечко»

Завод Inotera. Тайвань

Колір в архітектурі забезпечує виділення об'ємів, площин та деталей споруд і створює певний емоційний настрій.

Важливий засіб досягнення єдності та художньої виразності композиції в архітектурі — **симетрія**. Вона надає рівноваги архітектурним масам відносно центра, осі або площини симетрії.

Асиметрія в композиції архітектурних форм може сприяти виявленню динамічності художнього образу споруди.

Будинок мистецтв
у м. Міранда-ду-Корво. Португалія

Б. Меретин.
Собор Св. Юра у м. Львів

Друзі! Ми вже багато знаємо про архітектуру, її види та засоби виразності. Тож спробуємо проаналізувати архітектурний витвір — Львівський національний академічний театр опери та балету ім. Соломії Крушельницької за поданим планом.

1. Визначте, до якого виду архітектури належить цей твір.

2. Які засоби виразності використано при створенні цієї споруди? Якого ефекту досяг архітектор, використавши їх?

3. Чим сподобалася вам ця архітектурна споруда?

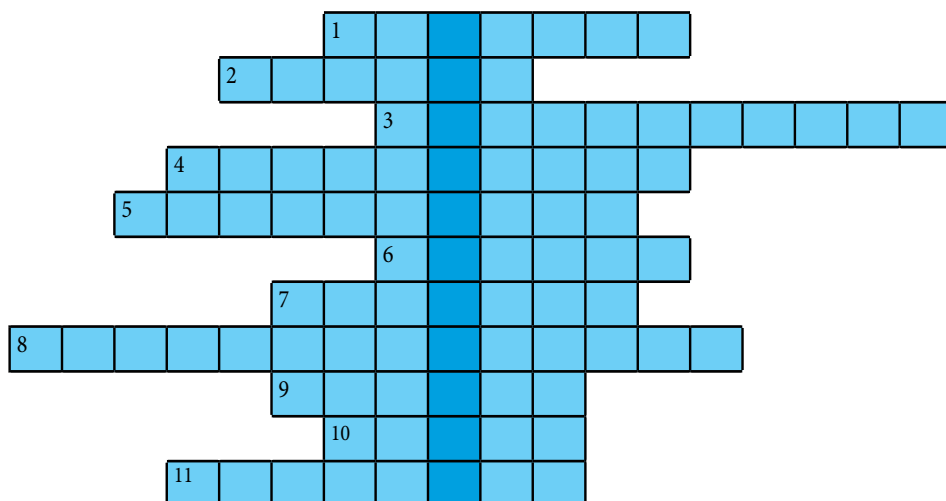
3. Горголевський. Львівський національний академічний театр опери та балету ім. Соломії Крушельницької

ВИКОНАЙТЕ УДОМА

Друзі! Пропоную вам віднайти ключове слово до мистецького кросворда. Для цього потрібно пригадати терміни та поняття, з якими ми ознайомилися на уроках образотворчого мистецтва у 5 і 6 класах.

1. Вид образотворчого мистецтва, основним виражальним засобом якого є лінія, крапка, штрих, пляма.
2. Жанр, присвячений зображенню неживих предметів.
3. Назва кольорів сонячного спектра в образотворчому мистецтві.
4. Жанр, в основі якого лежать сюжети на релігійну тематику.
5. Вид образотворчого мистецтва, в якому дійсність відтворюється пластично в об'ємних формах.
6. Жанр, в якому основним предметом зображення є первозданна або змінена людиною природа.
7. Народне мистецтво, головною метою якого є створення та оздоблення художніх виробів, що мають практичне призначення.
8. Жанр, присвячений зображенню тварин.
9. Рельєф поверхні предмета в образотворчому мистецтві.
10. Жанр, в якому зображуються людина чи група людей задля відтворення зовнішності, індивідуальності та відображення їхньої духовної суті.
11. Яскраво виражена протилежність будь-яких якостей і властивостей.

БУДИНОК ТА ІНТЕР'ЄР

За одягом, як відомо, зустрічають. Недарма кажуть: «Покажи, де ти живеш, і я скажу, хто ти». Отже, за зовнішнім виглядом нашої оселі оцінюють і нас — тих, хто в ній мешкає. Тобто, вже сам вигляд будинку дає інформацію про призначення помешкання, відповідає на запитання «Для кого?» і «Для чого?».

Це очевидно, коли йдеться про комерційні та адміністративні будівлі: презентабельний вигляд підтверджує статус компанії, її потужності; стиль ресторану розповідає про особливості його кухні тощо.

Екстер'єр (в арх.; з фр. — зовнішній) — зовнішній вигляд споруди.

Інтер'єр (з фр. — внутрішній) — це архітектурно і художньо оформлена внутрішня частина будівлі, приміщення.

Та чи такими важливими є екстер'єр та інтер'єр для нашого помешкання? Люди, які прагнуть до гармонійної організації власного простору, які в поняття «мій будинок» вкладають глибинний сенс власної території, однозначно дадуть відповідь: «Так». І вони ні за що не погодяться на невиразний фасад з невиразним візерунком, на безликий інтер'єр, де не відчувається індивідуальність господаря помешкання.

Тому більшість людей намагається обрати такий екстер'єр

для власної оселі, що буде узгоджуватися з її інтер'єром та відобразитиме естетичні смаки й уподобання господарів.

Інтер'єр є невіддільною складовою архітектури. Історія інтер'єру починається ще з первісних часів, відтоді, коли людина вперше спорудила своє помешкання та почала його облаштовувати. Тому інтер'єр — це невід'ємна частина нашого життя. Вдома і в школі, в магазині та кінотеатрі, в санаторії та готелі, навіть у метро — скрізь нас оточує інтер'єр. Він може захоплювати, тішити, шокувати чи заспокоювати. Головне — він дарує емоції людям. Добре продуманий, цікавий, незвичайний інтер'єр нікого не залишить байдужим.

Інтер'єр поділяється на дві основні групи — **житловий** і **громадський**. **Житловий інтер'єр** — це своєрідний портрет людини, котра живе в ньому. Він може багато розповісти про характер господаря, про його інтереси і смаки, соціальний статус. Житлові інтер'єри створюють самотужки або за допомогою професіоналів. Професіоналізм майстра полягає в тому, щоб задовільнити всі побажання замовника.

При розробці **громадського інтер'єру** враховуються передусім його призначення та функціональні вимоги. Так, для торгової зали необхідні просторі проходи та зручні вітрини, для кафе — створення затишної, спокійної атмосфери, в якій людина може відпочити, а інтер'єр офісу чи навчальної аудиторії — це чіткість ліній, якісне освітлення та зручні робочі місця.

Розрізняють два види зображення інтер'єру: **кутовий** і **фронтальний**.

Інтер'єр вітальні
в сучасному стилі
(кутовий інтер'єр)

У кутовому інтер'єрі всі стіни розташовано під кутом до зображувальної площини (для перспективної побудови такого малюнка використовується дві точки сходження).

Ф. Санцогни.
Інтер'єр банкетної
зали у замку
Кастелло
ді Амороса
(фронтальний
інтер'єр)

У фронтальному інтер'єрі зображувальна площина паралельна видимій протилежній стіні (для перспективної побудови такого малюнка використовується одна точка сходження).

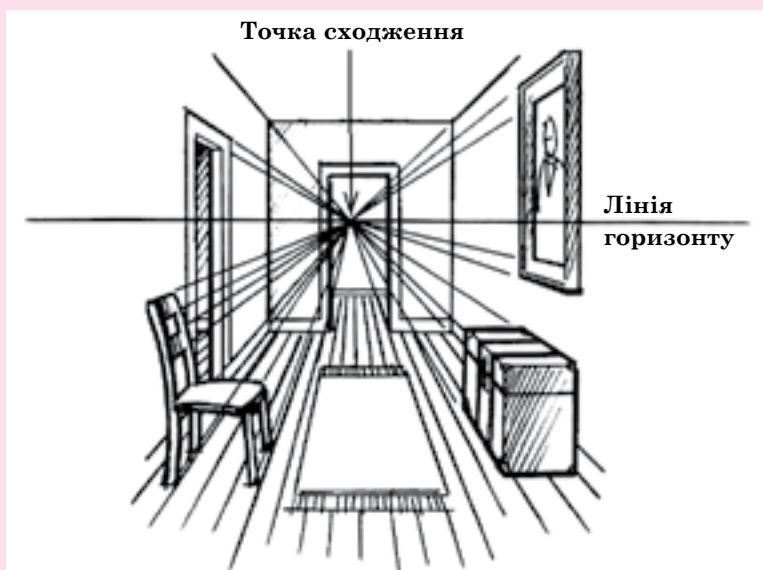
Друзі! Я переконана, що кожен із нас хоче жити в гарному та затишному помешканні. Завжди цікаво самому спроектувати інтер'єр власної кімнати. Та спершу потрібно навчитися правильно зображати приміщення.

Використання законів перспективи до всіх об'єктів на картині дуже важливе, хоча лінію горизонту і точки сходження не завжди видно. Вони можуть бути приховані елементами композиції, але знання про їхнє розташування допоможе точно побудувати перспективу. Варто лише позначити олівцем лінію горизонту і точки сходження, щоби переконатися, що перспектива застосована до всіх елементів на вашому малюнку. Після побудови зображення за законами перспективи слід стерти напрямні лінії та завершити малюнок контуром.

А тепер, друзі, пропоную навчальну гру.

«Де сховалася лінія горизонту?»

Навіть коли горизонт або точка сходження на малюнку приховані, вони все одно на нього впливають. Ви легко можете їх знайти, провівши напрямні лінії від усіх паралельних елементів у кімнаті, зображених на малюнку. Так ви отримаєте точку сходження. А вже через неї без зусиль проведете лінію горизонту.

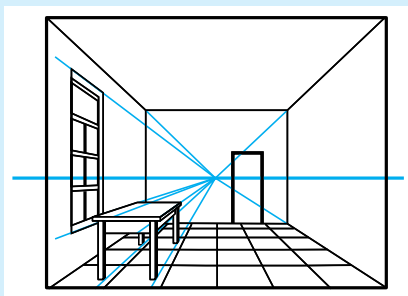

Друзі! Ми вже переконалися у важливості дотримання правил лінійної перспективи. Сьогодні пропоную виконати дві навчальні роботи: відтворити перспективні зміни вигляду кімнати, зобразивши її в кутовому та фронтальному інтер'єрі.

Роботу потрібно виконувати в певній послідовності.

Фронтальне зображення

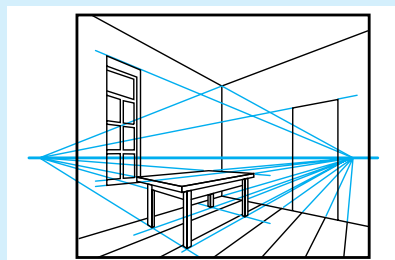

1. Проводимо лінію горизонту.
2. Посередині лінії горизонту позначаємо точку сходження.
3. З кутів зображувальної площини проводимо діагональні лінії до точки сходження.
4. Намічаємо прямокутник, який окреслює розміри протилежної стіни (таким чином ми отримаємо зображення стін, стелі та підлоги).

5. За допомогою точки сходження і допоміжних ліній визначаємо розмір та конфігурацію вікна, елементів підлоги, меблів тощо.

Кутове зображення

1. Проводимо лінію горизонту.
2. Оскільки ми виконуємо кутове зображення, то необхідно ліворуч та праворуч позначити дві точки сходження.
3. Зверху та знизу з лівого боку зображувальної площини проводимо допоміжні лінії до точки сходження, що розташована праворуч. За таким самим принципом проводимо допоміжні лінії з правого боку до лівої точки сходження.
4. З'єднуємо точки перетину допоміжних ліній і знаходимо висоту протилежного від нас кута кімнати (отже, отримуємо зображення стін, стелі та підлоги).
5. За допомогою точок сходження і допоміжних ліній визначаємо розміри та конфігурацію вікна, елементів підлоги, меблів тощо.

ІНТЕР'ЄР У ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Де б ми не були, що би не робили — навчалися у школі, відпочивали на природі чи їхали в поїзді — будь-який простір на якийсь час стає нашою домівкою. Але ми завжди з радістю повертаємося в той єдиний куточок, де нам по-справжньому добре, де ми знаходимо все на своїх місцях, де можна розслабитися і відпочити душею, — у власний ДІМ! Тому кожний прагне облаштувати своє житло з максимальним комфортом і смаком, зробити його зручнішим, затишнішим.

Інтер'єр — це функціонально та естетично облаштований внутрішній простір будівлі (оздоблення стін, стелі, підлоги, наявність меблів, особливості освітлення тощо).

Оздоблення приміщення об'єднує в собі утилітарні (для повсякденного життя) та декоративні елементи, що прикрашають побут людини: килими, посуд, квіти, картини тощо.

Під час оформлення житла особлива увага приділяється трьом основним чинникам:

— **функціональність**, коли житло відповідає нормальним умовам проживання. Кожна кімната має певне призначення. Раціональне планування кімнат, зручно розміщені меблі додають помешканню комфорту;

— **гігієнічність**: звукоізоляція, повітрообмін, теплозахисні якості, робота санітарно-гігієнічного устаткування і т. ін.;

— **естетичність**, тобто гармонійність речей і простору, їх цілісність.

Житло може бути витримане в якомусь одному традиційному стильовому напрямку або являти собою їхнє поєднання. Головне, щоб у дизайні інтер'єру простежувалася цілісність, а окремі декоративні елементи гармонійно поєднувалися між собою в єдину композицію.

Композиція інтер'єру — це особливе розташування і співвідношення його складових: меблів, світильників, побутового обладнання.

Серед предметів, якими людина прикрашає своє житло, тканини та вироби з них займають значне місце. Декоративні тканини — це оббивка м'яких меблів, килими і доріжки, завіси на вікна та двері, покривала і скатертини. Декоративні тканини можуть бути тлом для окремих предметів, меблів та оздоблення. Тканини надають інтер'єру неповторного характеру, створюють атмосферу тепла і затишку.

В інтер'єрі велику роль відіграє оформлення віконних і дверних прорізів за допомогою штор і гардин, жалюзі та порт'єр.

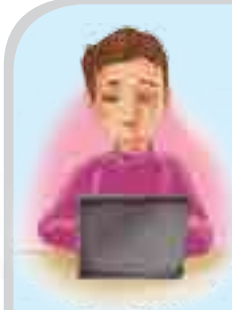

Привіт із Франції! Мене звать Мадлен Лавальєр. Цього року я зацікавилася роботами художників, які створюють інтер'єри житлових і громадських приміщень. Хочу ознайомити вас із творчістю мого земляка Жана Луї Деніо — всесвітньо відомого архітектора, дизайнера інтер'єрів, випускника школи дизайну Satondo в Парижі.

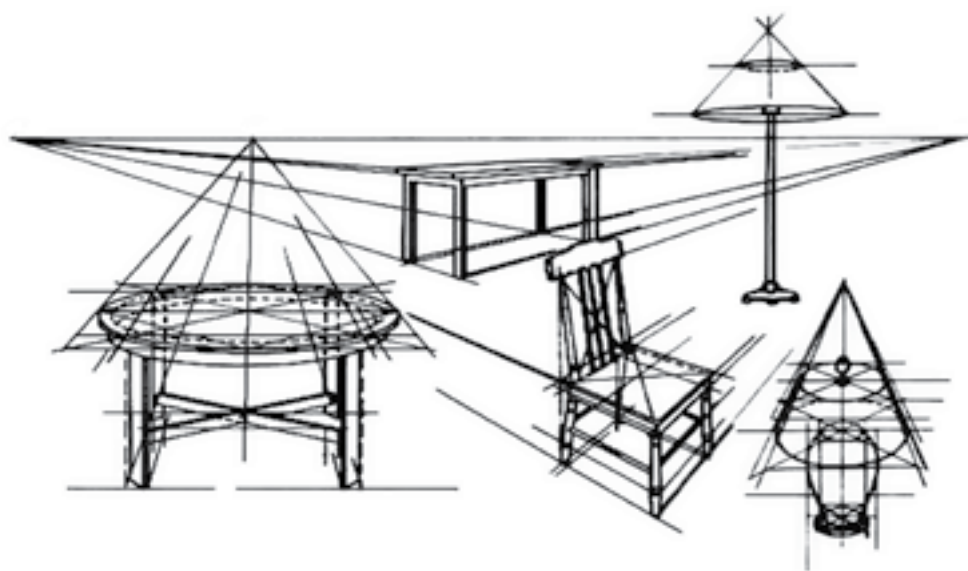
Це дуже популярний майстер, цікавий дизайнер із власним, особливим стилем. Його інтер'єри елегантні, виконані в ніжній кольоровій гамі, просякнуті історією, але водночас насичені ультрасучасними елементами. Саме тому його творіння надовго залишатимуться актуальними та цікавими для публіки.

Дякую, Мадлен! Думаю, тепер і нам варто спробувати спроектувати інтер'єр приміщення. Це може бути інтер'єр власної кімнати або сучасної навчальної аудиторії.

Для того, щоб зображення було правильним, необхідно навчитися застосовувати правила лінійної перспективи під час побудови найрізноманітніших предметів побуту. За допомогою лінії горизонту, точок сходження на ній та допоміжних ліній зображають будь-який предмет у перспективі. Розгляньте зображення предметів у перспективі, подані на цій сторінці. Зрозумівши особливості їхньої побудови, ми зможемо якісно спроектувати уявний інтер'єр.

Колір в інтер'єрі. Оздоблення стін має поєднуватися з кольором меблів, порт'єр і відповідати призначенню приміщення. Наприклад, для спальних кімнат рекомендуються спокійні кольори, оскільки строкатість дратує. Занадто темний колір також не прийнятний — приміщення видається похмурим. У кімнатах з вікнами на північ доречними будуть кремові, оранжево-рожеві, жовті, золотисті, світло-зелені тони. Холодні тони — блакитно-зелені, блакитно-сірі, зеленувато-сірі — пасують для кімнат, вікна яких виходять на південь.

Друзі, вас, напевно, як і мене, вразив творчий підхід французького майстра інтер'єрів Жана Луї Денію. Пропоную проаналізувати інтер'єр вітальні цього митця за поданим планом. Для цього скористайтеся знаннями, набутими під час вивчення даної теми.

1. Визначте, до якого типу інтер'єру належить подане зображення.
2. У якому вигляді, фронтальному чи кутовому, подано інтер'єр вітальні?
3. Якою є загальна кольорова гама приміщення?
4. Визначте, як між собою поєднуються кольори меблів, стін і декоративних елементів.
5. Яке враження справила на вас ця композиція?

ЕКСТЕР'ЄР — ОБЛИЧЧЯ БУДИНКУ

У всі часи людину цікавила не тільки її зовнішність, вбрання, а й те, як виглядає будинок, в якому вона живе, храм, де вона молиться, споруди, які вона пов'язує зі своєю діяльністю, навчанням і дозволами. Проте кожен час висуває свої вимоги до архітектури, передусім, до її екстер'єру — неповторного архітектурного обличчя будь-якої споруди. Ніколи не сплутаєш масивність спрямованих у небо пірамідальних комплексів Стародавнього Єгипту, монументальну ви-

шуканість колон античних храмів Стародавньої

Греції та Стародавнього Риму, загадкову химерність оздоблення архітектурних споруд у Доколумбовій Америці, стрімкість стрілчастих арок і дахів готичних соборів середньовічної Європи.

Архітектура здатна відображати естетичні ідеали, вірування та спосіб життя суспільства, особливий характер народів, що творили власний камінний літопис. Тому екстер'єр будівлі — це завжди візитівка певного народу та певної епохи.

Привіт! Я — Педро Фуентес з Іспанії. В моїй країні є багато чудових архітектурних споруд. Зокрема, й усім відомий казково прекрасний архітектурно-парковий ансамбль Альгамбра, що розташований у місті Гранада. Іспанія подарувала світу багатьох неперевершених архітекторів. Серед них і уродженець провінції Каталонія — Антоніо Гауді. Оригінальні фантастичні форми незмінно прекрасних споруд, створених великим Гауді, перетворили столицю Каталонії — Барселону — на справжню архітектурну перлину.

У наш час творить ще один великий іспанський зодчий — Сантьяго Калатрава. Без сумніву, це один із найгеніальніших архітекторів сучасності. Він отримав всесвітнє визнання завдяки своїм дивним, сміливим і водночас витонченим роботам у стилі «біо-тек». (Біо-тек — це новітній напрям в архітектурі. Будівлі у цьому стилі наслідують природні конструкції, прагнучи до органічного поєднання та співзвуччя з природою).

Побачивши, що «виробляє» цей іспанський архітектор зі звичайними спорудами, багато країн (США, Швеція, Аргентина, Ізраїль) захотіли мати й у себе творіння цього талановитого майстра з абсолютно новим поглядом на звичні конструкції.

С. Калатрава.
Місто мистецтв і наук. Валенсія, Іспанія

Дякую, Педро! Твій земляк Сантьяго Калатрава — справжній чарівник! Я ніколи ще не бачила таких дивних та цікавих архітектурних споруд.

Друзі, спробуймо проаналізувати цей витвір мистецтва за поданим планом:

- 1. Визначте, до якого виду архітектури належить цей твір.*
- 2. Які засоби виразності використано при створенні цієї споруди та якого ефекту досяг при цьому архітектор?*
- 3. Що нагадує вам ця архітектурна споруда?*
- 4. Чим сподобався вам цей витвір архітектора?*

С. Калатрава.
Станція Нью-Йоркського метрополітену

Знаєте, друзі, я так само у захваті від творчості цього видатного іспанця. Та переконаний, що, перш ніж проектувати будівлі в одному із сучасних стилів, спочатку варто розібратись у конструктивних особливостях звичайного будиночка, зрозуміти, які прості геометричні форми є його складовими. Необхідно також намалювати зображення простого за формою будинку з урахуванням правил лінійної перспективи.

Рис. 1

Споруда матиме різний вигляд залежно від місцезнаходження спостерігача. Зображення складнішої за формою будівлі вимагає більш ретельної та вдумливої побудови з урахуванням перспективних скорочень усіх складових споруди.

Розглянь на рис. 2 зображення будинку та знайди відмінності у його побудові порівняно з рис. 1.

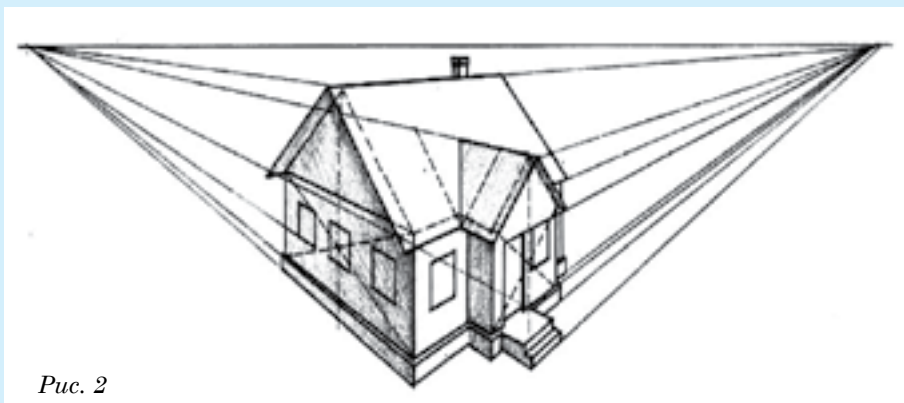

Рис. 2

ВУЛИЦІ, ЩО ТВОРЯТЬ ОБРАЗ МІСТА

Кожне місто має своє неповторне обличчя. І саме архітектурні споруди, що обрамляють широкі проспекти та бульвари чи вишиковуються обабіч вузеньких вуличок, творять незабутній образ міста. Саме він дарує нам ті особливі настрій і почуття, що залишаються назавжди в душі кожної людини. І якщо ви опинилися на вулиці,

якою приємно йти, і все, що оточує вас, створює особливу атмосферу затишку, радості чи солодкого щему, знайте: ви потрапили під чари справжнього мистецтва архітектури. Тому сміливо можна стверджувати: архітектори, за чиїми проектами будуються споруди, і є головними творцями художнього образу будь-якого населеного пункту. Отож люди, не байдужі до історії своєї батьківщини, які цінують справжнє мистецтво, завжди піклуються про давні споруди, оберігають їх, аби донести цю красу до нащадків, поділитися нею з усім світом.

Привіт! Це Тереза Ді Дженнаро з Італії. Ми, італійці, надзвичайно пишаємося досягненнями наших художників, скульпторів та архітекторів, адже вони принесли нашій країні славу справжньої мистецької скарбниці. Щоденно туристи з усього світу милуються шедеврами італійських майстрів у численних музеях, галереях і виставкових залах Флоренції, Рима, Венеції. Проте, не тільки музеї здатні задовольнити естетичні смаки людини. Не менш захоплює старовинна архітектура міст Італії. Художники з усього світу черпають творчу наснагу, захоплено споглядаючи та відображаючи красу «міста каналів і мостів», «міста закоханих» — неповторної Венеції.

Подивіться, як зобразив архітектуру венеціанських вулиць мій земляк — відомий італійський художник минулого століття Рубенс Санторо.

А тепер, друзі, проаналізуйте твір Рубенса Санторо «Гондола на венеціанському каналі» за поданим планом:

1. Визначте, до якого виду та жанру образотворчого мистецтва належить цей твір. Аргументуйте свої судження.

2. До якого виду архітектури належать зображені художником об'єкти?

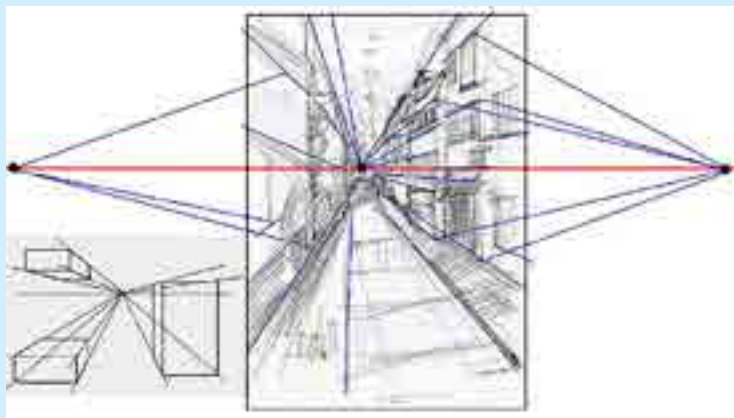
3. Поміркуйте, які засоби використав художник для створення відчуття глибини простору.

4. Який настрій виник у вас після сприйняття цього твору?

Р. Санторо.

«Гондола на венеціанському каналі»

Дякую, Терезо! Венеціанські канали на полотнах Рубенса Санто-ро таки по-справжньому чарівні. Пропоную спробувати виконати пейзажне зображення міської вулиці. Для того, щоби правдиво відтворити дійсність у цій роботі, пригадаймо правила лінійної та повітряної перспективи.

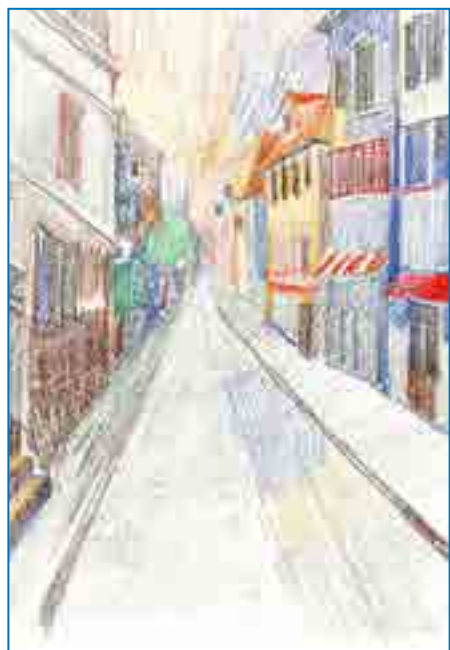
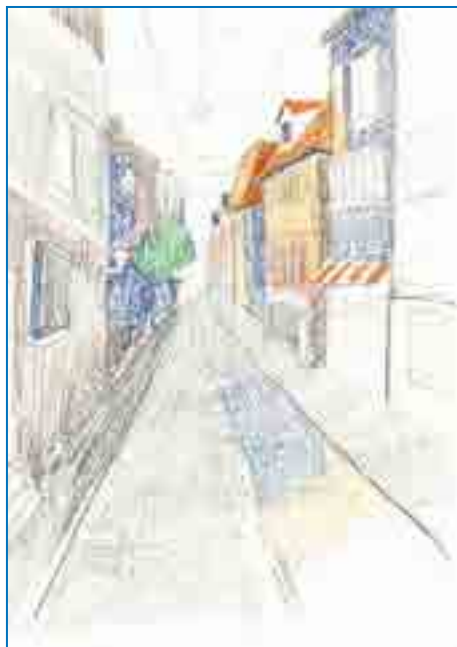
Зверніть увагу на принципи побудови подібної роботи, подані на схемі з геометричними формами і на малюнку.

Зауважте, що допоміжні лінії, за допомогою яких виконується побудова, проводять від ребра кожної геометричної форми будівлі, що розташована від нас найближче, до відповідних точок сходження. Пам'ятайте, що всі точки сходження містяться на лінії горизонту.

Розгляньте завершений варіант пейзажної роботи та визначте, за допомогою яких виражальних засобів досягається ефект повітряної перспективи.

Роботу виконайте за власним задумом, керуючись етапами, що подано на с. 33 підручника.

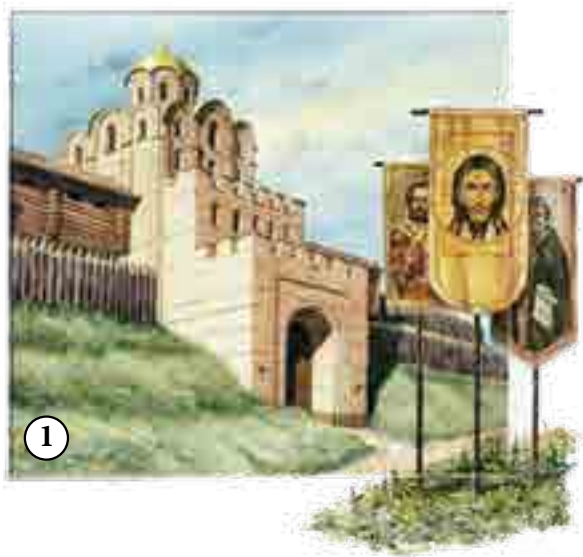
ВИКОНАЙ УДОМА

У вільний час розглянь світлини, на яких зображено найвизначніші архітектурні пам'ятки твого рідного краю. Підготуй коротку історичну та мистецьку довідку про них.

АРХІТЕКТУРНІ ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНИ

Друзі! Останім часом я зацікавився історією свого рідного краю. Тому сьогодні хочу вам представити репродукції картин із творчого доробку знамого українського художника Сергія Кропівинського. На його полотнах чудові архітектурні споруди, що відображають історію чи не всієї України.

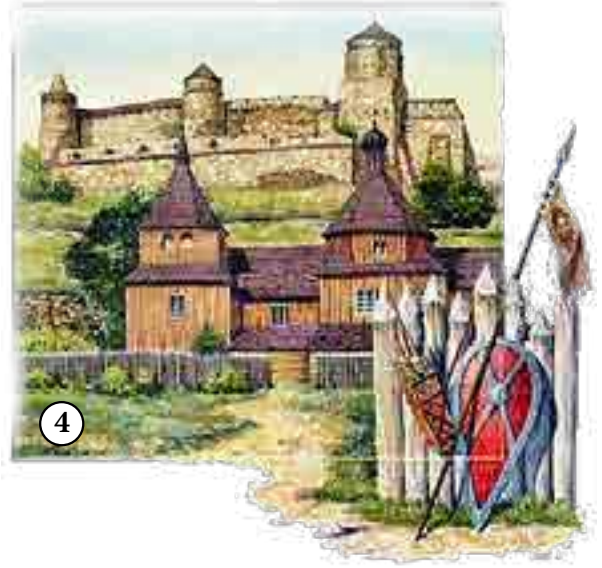
В історії України багато славних сторінок — героїчних і трагічних. Це історія краю, народ якого змушений був здавна виборювати свою незалежність і стверджувати державність. Та навіть у найбуремніші роки українці розвивали власну культуру, яка завжди була правдивим відображенням їхньої поетичної душі.

Високі творчі злети українських митців залишили нам, нащадкам, чимало шедеврів світового значення у різних видах мистецтва. Та особливе місце в історії культури України займають її численні архітектурні пам'ятки. І в наш час вони вражають розмаїттям форм, адже зводили їх у різні епохи, під впливом різних стильових традицій.

С. Кропівинський

1. «Київ. Золоті ворота»
2. «Чигирин. Кругла вежа»

Роботи Сергія Кроповинського надзвичайно цікаві за стилем. Вони ніби виходять за межі полотна, квітнуть улюбленими українськими кольорами. Художник є автором живописних серій «Великі фортеці України» та «Золота Україна».

С. Кроповинський

3. «Острог»
4. «Кам'янець-Подільський. Фортеця»
5. «Покровська церква-фортеця в Сутківцях»
6. «Харків. Успенський собор»

Дякую, Богдане! Представлені тобою роботи здатні викликати справжнє захоплення славним історичним минулим України.

Друзі, перед виконанням художньої творчої роботи пропоную проаналізувати одну з визначних пам'яток України — церкву Покрови Пресвятої Богородиці, що в селі Сутківці Ярмолинецького району Хмельницької області.

Для цього потрібно пригадати особливості аналізу архітектурних творів, з якими ми ознайомилися на попередніх уроках.

**Церква Покрови Пресвятої Богородиці в с. Сутківці.
Хмельниччина**

Друзі! Для узагальнення вивченого пропоную створити ескіз архітектурної споруди в стилістиці однієї з відомих архітектурних пам'яток рідного краю.

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ

1. Визнач, на якому з поданих зображень бачимо кутовий, а на якому — фронтальний вигляд будівлі.
2. До якого з видів архітектури належить кожна із цих споруд? Аргументуй свою відповідь.

Й. Б. Зауер.
Троїцький собор у м. Чернігів

Ф. Фельнер і Г. Гельмер.
Одеський національний академічний театр опери та балету

Альтанка в уманському дендрологічному парку «Софіївка»

Кондитерська фабрика «Roshen» у м. Вінниця

Житловий мікрорайон у м. Буча. Київщина

ВИДИ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА

Мистецтво виникло ще в доісторичні часи, коли людині щоденно доводилось боротися за своє існування. Саме мистецтво допомогло нашим далеким пращурам осмислити дійсність, зрозуміти своє місце у такому суворому і складному світі. Первісне мистецтво відображало релігійні уявлення давніх людей і мало виразний обереговий характер, коли зображення, спів, пантоміма мали

містичне значення і повинні були забезпечити вдале полювання, вберегти життя. Тож творячи і сприймаючи художні образи, люди розвивалися емоційно, естетично та розумово, а отже, ставали сильнішими.

Вже тоді людина захоплювалася красою і прагнула прикрасити своє помешкання. Художнє прикрашання предметів побуту і стає основою декоративно-прикладного мистецтва.

Декоративно-прикладне (ужиткове) мистецтво — це мистецтво, головною метою якого є створення та оздоблення художніх виробів, що мають практичне призначення у побуті.

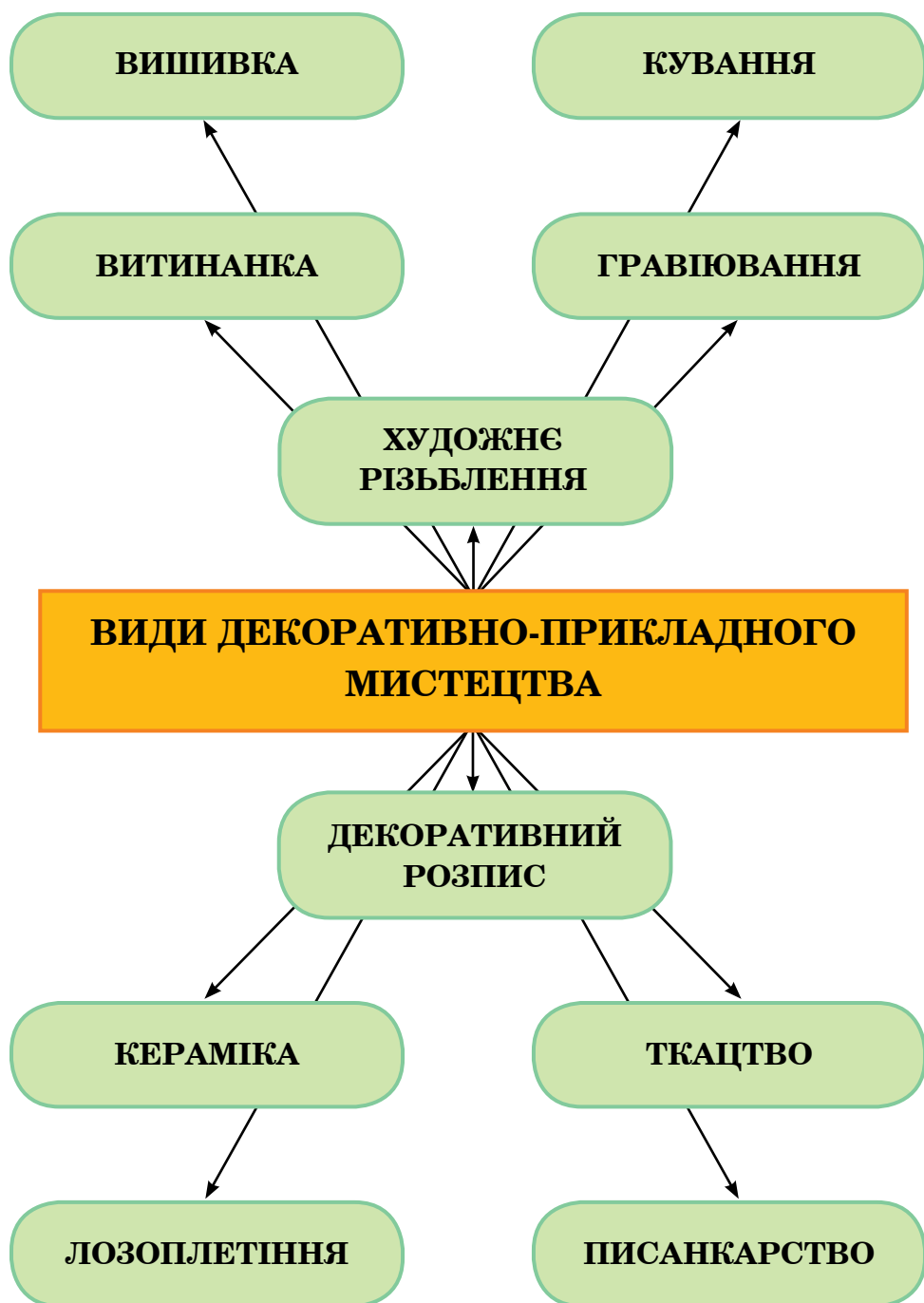
Основою будь-якого виду мистецтва є народна творчість. Найвиразніше риси народного мистецтва відображено в декоративно-прикладному, адже воно завжди поруч з людиною в її побуті та є найдоступнішим. Саме тому найяскравіші враження про особливості характеру кожного народу дає нам його ужиткове мистецтво. У ньому сконцентровані прадавні традиції, вірування, естетичні та моральні ідеали, а отже — душа народна.

Народне мистецтво — художня колективна творча діяльність народу, що відображає його життя, світогляд і морально-естетичні ідеали.

Ужиткове декоративно-прикладне мистецтво тісно пов'язане з ремеслами, що формували матеріальну культуру кожного народу.

Таким чином, видовий поділ у декоративно-прикладному мистецтві рясніє назвами різноманітних видів діяльності народних майстрів.

Кування. Віконна решітка

Вишивка. Рушник південно-східного Поділля

Килим. XIX ст. Подільська губернія. Коноплі, вовна, ручне ткацтво

Декоративний розпис-малюнок.

В. Раковський.

*Панно «Козак Мамай»,
с. Самчик. Хмельниччина*

Карбування.

В. Морозов. Щит із секирою «Перун»

Витинанка.
С. Денисенко
«Подільська берегиня»

Писанка. *Львівщина*

Гравіювання.
Срібна ложка із чорнінням

Художнє різьблення. М. Кіщук. Сувенірні вироби, с. Річка. Косівщина

Лозоплетіння. О. Скрипник. Садові меблі

Кераміка. Посуд та баранець, с. Косово. Івано-Франківщина

Для розмаїття видів декоративно-прикладного мистецтва характерними є три основні засоби виразності: стилізація, контраст і символізм.

Стилізація — процес спрощення предмета (в зображенні) за формою та кольором на основі відбору найвиразніших його рис.

Важливим етапом стилізації зображення є декоративний принцип добору кольорів: їх обмежена кількість, яскравість і контраст.

Контраст — яскраво виражена протилежність будь-яких якостей і властивостей.

Контрастним вважається поєднання світлих і темних, теплих і холодних, легких і важких кольорів.

Символ — знак, що позначає сутність певного поняття.

Символізм у декоративно-прикладному мистецтві досягається використанням зображень, що є важливими знаками-символами, традиційними для культури певного народу чи людства в цілому.

Друзі! Думаю, варто використати знання про декоративно-прикладне мистецтво та його виражальні засоби під час проведення аналізу твору ужиткового мистецтва за таким планом:

- 1. Визначте, до якого виду декоративно-прикладного мистецтва належить цей виріб.*
- 2. Які виражальні засоби декоративно-прикладного мистецтва використав народний майстер? Аргументуйте власну думку.*
- 3. Яке естетичне враження справив на вас цей твір декоративно-прикладного мистецтва?*

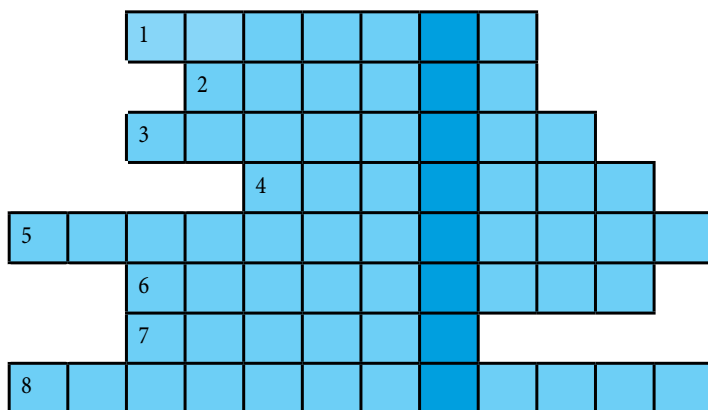

*Куманець
«Вишня»*

А тепер, друзі, пропоную вам знайти ключове слово мистецького кросворда з теми «Види декоративно-прикладного мистецтва».

1. Вид декоративно-прикладного мистецтва, зображення в якому виконується за допомогою голки та ниток.
2. Знак, що позначає сутність певного поняття.
3. Контрастний до теплого.
4. Контрастний до темного.
5. Вид декоративно-прикладного мистецтва, зображення в якому наносять на яйце писачком.
6. Вид декоративно-прикладного мистецтва, коли зображення створюється в процесі ажурного вирізання з паперу.
7. Сюжети або орнаментні композиції, виконані фарбами на поверхні стін, стелі чи виробів декоративно-прикладного мистецтва.
8. Вид декоративно-прикладного мистецтва, коли вироби виготовляються з лози.

ВИКОНАЙ УДОМА

У вільний час переглянь у книжках і журналах, на Інтернет-сайтах зображення народних декоративних розписів різних регіонів України. Поміркуй, які виражальні засоби використали в них народні майстри.

БАРВИСТЕ ДИВО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО РОЗПISУ

Співуча та чутлива душа українського народу найяскравіше виявляється у мистецтві народного розпису. Розписування стін хат, предметів побуту було дуже поширеним в українських землях ще у сиву давнину, а деінде збереглося й донині. Мудра народна традиція вимагала прикрашати свою оселю, адже і ставлення до неї відрізнялося від сучасного сприймання житла. Хата асоціювалась із живою істотою, могутнім оберегом, здатним захистити від усього лихого. У людини є чоло, у хати — «причілок». Відповідно вікна — «очі» будівлі. У середині ж була піч, немов гаряче серце.

В Україні стіни хати ззовні та зсередини майже завжди білили, як і піч, тому в хаті було багато вільної площі для прикрашання мальованими різнобарвними орнаментами.

Найчастіше зображували фантастичні дерева з птахами, півниками, щигликами тощо. Ззовні розмальовували обрамування вікон та віконниці (задля кольорового узгодження житла із зеленню дерев та квітів довкола хати). Традиція розписування формувалася протягом тисячоліть і була тісно пов'язана з магічними віруваннями та діями. Символіка цих орнаментів мала як естетичне, так і оберегове значення. Нерідко використовувались мотиви «дерева життя», що є чистим витвором народної фантазії з певними абстрактними оздобами-символами (прості та свастикоподібні хрести, зірки, розетки, очі), вигаданими птахами тощо. Таким чином, зображення ці наділялися магічною силою, були покликані приносити щастя, відвертати нечисть, усяку зловорожу силу.

У пізніші часи почали з'являтися більш натуралістичні мотиви в розписах (листки дуба, клена, хмелю, барвінка, винограду, вінки і букети, сови та павичі). Орнаменти стінопису в окремих місцевостях подібні до орнаментів вишивок (особливо в розписах над вікнами), килимів (у розписах над підлогою), пічних кахлів.

Розписують хати пірцем, пензлями, рогозою, віхтями. Квіти й листки найчастіше малюють пальцем.

На початку ХІХ століття на основі настінного розпису почав розвиватись розпис, який виконується на різних предметах щоденного вжитку: вазах, тарілках, глечиках, карафках, навіть на елементах зброї та озброєння (давня традиція мистецтва Запорозької Січі).

Декоративні розписи в минулому побутували в багатьох районах України, особливо на Поділлі, Київщині, Слобожанщині, Буковині, але найбільшого поширення вони набули на колишній Катеринославщині. У селі Петриківка Дніпропетровської області й до сьогодні дбайливо зберігають чудові традиції декоративного малювання, яке отримало загальну назву «петриківського розпису» (від назви села). Цей розпис містить усі традиційні мотиви настінних розписів, але вирізняється особливим розмаїттям зображень садових (жоржини, айстри, тюльпани, троянди) і польових (ромашки,

волошки) квітів, залученням до візерунка мотиву ягід (калини, полуниці, винограду) та листя папороті. Крім того, петриківські орнаменти і мотиви розпису вирізняються натуралізмом зображення. Варто зазначити, що в наш час набувають великої популярності так звані «мальовки» — розписи, виконані на папері, якими так само можна прикрасити оселю.

Друзі! Історія та традиції декоративних розписів в Україні дуже давні й багаті. Крім петриківського, славляться також роботи з декоративного розпису, виконані народними майстрами та професійними художниками з інших районів України. Також ознайомимось з роботами майстрів, які працюють у стилі опішнянського, яворівського, косівського розписів. Цікаво, що опішнянську та косівську орнаменталістику зазвичай можна побачити на керамічних виробах, а яворівську — на дереві й склі. Пропоную проаналізувати один із цих розписів за поданим планом:

- 1. До якого виду образотворчого мистецтва належить цей твір?*
- 2. Визначте елементи декору.*
- 3. Якими є особливості композиції цього зображення?*
- 4. Якою є кольорова гама цього твору?*
- 5. Визначте виражальні засоби, що дали змогу авторові досягти виразності зображення і створити особливий настрій.*

Косівський розпис.
Кашлик настінний

Опішнянський розпис.
Декоративний таріль

Яворівський розпис.
Н. Дюг. «Колискова пісня»
(малюнок на склі)

А тепер, друзі, спробуємо створити ескіз власного настінного декоративного розпису в петриківському стилі. Щоб успішно впоратись із завданням, пригадаймо техніку виконання основних прийомів, властивих для цього розпису. Тому спершу варто трохи потренуватися, щоб опанувати техніку різних мазків, а вже потім виконати роботу за принципом, поданим у підручнику.

ОСНОВНІ МАЗКИ ПЕТРИКІВСЬКОГО РОЗПИСУ

а

б

в

г

а — «гребінчик»; б — «зернятко»; в — «горішок»; г — «перехідний мазок»

ЕЛЕМЕНТИ ПЕТРИКІВСЬКОГО РОЗПИСУ

Зернятко

Сунічка

Колоски

Цибулька

Кривеньке
зернятко

Пуп'янки

Квітка
соняшника

Ягоди вишні

Перехідний
мазок

Ягідки

Калина

Мальви

Дзвіночок

Листок

Волошка

Ромашка

Пірчастий
листок

Квітка
вишні

Листки
сунічки

ПОСЛІДОВНІСТЬ ВИКОНАННЯ ТВОРЧОЇ РОБОТИ

1.

2.

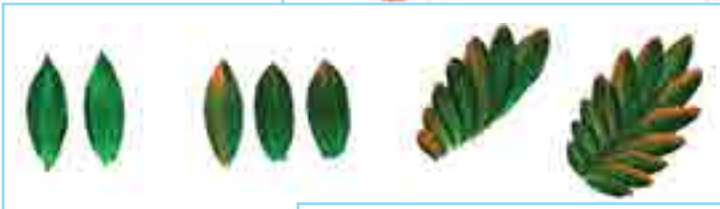
3.

4.

5.

6.

Художник Микола Дека
з дружиною на тлі хати,
розписаної в петриківському
стилі

ВИШИВКА — НЕВМИРУЩИЙ ОБЕРІГ

Художнє обдарування українського народу, вершини його мистецького хисту повною мірою виявляються в народній вишивці. Розмаїття сюжетів, художньо-виражальних засобів у народних вишиваних творах вражає.

Вишивка — найпоширеніший вид народного декоративно-прикладного мистецтва, орнаментальне або сюжетне зображення на тканині, шкірі, повсті, виконане різними ручними або машинними швами.

Як засвідчують численні археологічні знахідки на території сучасної України, вже наші далекі пращури відображували дійсність через різноманітні знаки-символи. Тоді й почав зароджуватися орнамент. Він активно розвивався у різних видах

ужиткового мистецтва і досяг художньої довершеності саме у вишивці. Орнаментальні зображення, вишиті народними майстрами, здавна виконували не лише функцію прикрашання. Насамперед ці зображення мали символіко-магічне значення, їх вважали могутніми оберегами від усього лихого. Недарма вишивкою прикрашали одяг, який був наче другою шкірою людини, асоціювався з її єством. Перш ніж зодягнути людину, одяг «вирослав» із зерняток, що лежали під сонячним світлом та місячним сяйвом, його крутили на веретені, ткали в полотно, а вже потім прикрашали,

немов молитвою, спеціальними вишиваними орнаментами, наповненими глибоким змістом. Вишивкою також прикрашали найбільш значущі предмети хатнього побуту, домашнього вжитку: рушники, наліжники, пошиванки тощо.

Отже, вишивка — це не тільки майстерне творіння золотих рук народних умільців, а й скарбниця вірувань, звичаїв, обрядів, духовних прагнень українського народу. Численні орнаментальні зображення тварин, птахів, рослин, дерев, квітів є доказом того, що наші предки обожнювали їх, опоетизовували природу не лише у піснях і танцях, а й у декоративно-прикладному мистецтві. Наприклад, рушники з вишитими зображеннями голубів, півнів, коней були своєрідними оберегами, що захищали людину від злих сил. Вагоме значення мала й кольорова символіка (червоний — любов, жага, світло, боротьба; чорний — смуток, нещастя, горе, смерть; зелений — весна, буяння, оновлення життя тощо). Різноманітні схематичні зображення Сонця, Берегині, Дерева життя, вишиті на тканині, є ще одним свідченням глибокої шаноби наших пращурів до Сонця, Матері, Предків як могутніх, священних, життєдайних першооснов усього суцього. Крім того, вишивання як національна традиція сприяло вихованню у дівчат і жінок терпіння,

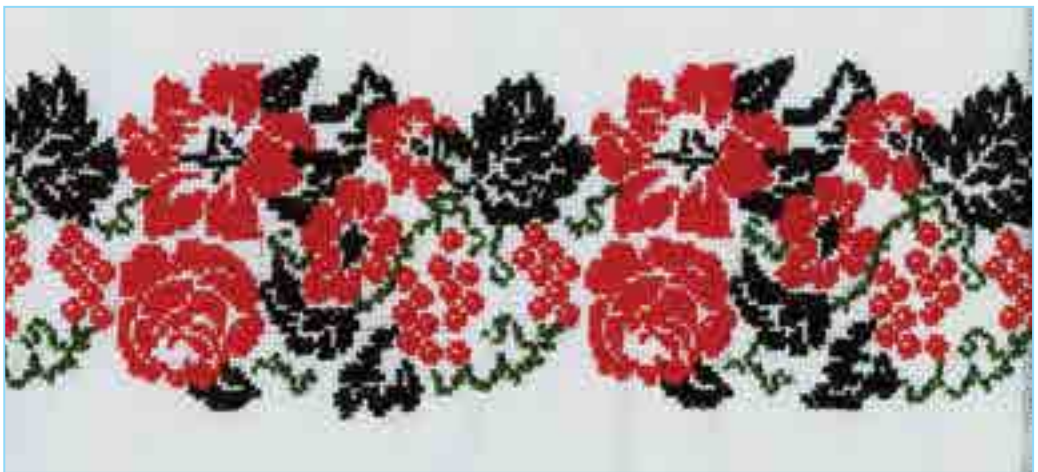
відчуття краси. Дівчина мала вишити коханому сорочку, хустину, весільні рушники. Вишитий своїми руками одяг був одним із головних доказів працьовитості та високої духовності.

За мотивами орнаменти вишивок бувають геометричні (зображення абстрактних геометричних фігур), рослинні (стилізовані зображення рослин), зооморфні (стилізовані зображення тварин), антропоморфні (стилізовані зображення людей).

Геометричний орнамент

Геометричні орнаменти здавна притаманні українській вишивці. Вони дуже прості: кружальця, трикутники, ромби, кривульки, лінії, хрести. У ці символи колись вкладався глибокий зміст, і дотепер на їх основі створено значну частину вишиваних орнаментів.

Рослинний орнамент

В основі **рослинного орнаменту** лежить прагнення перенести у вишивку красу природи. В українській вишивці часто використовуються такі мотиви, як «виноград», «хміль», «дубове листя», «барвінок» тощо. Деякі з них несуть на собі відбиток стародавніх символічних уявлень народу. Так, мотив «барвінку» є символом немеркнучого життя, візерунок «яблучне коло», поділений на чотири сектори, з вишиванням протилежних частин в одному кольорі є символом кохання. У сучасній вишивці трапляється прадавній символ «Дерево життя», який здебільшого зображується стилізовано у формі листя або гілок.

Т. Протчева. Дерево життя

У вишивках **зооморфних орнаментів** зображуються: кінь, заєць, риба, жаба, півень, сова, голуб, зозуля, метелик, павук, жук. У таких орнаментах у різноманітних, часто химерних сплетіннях, бачимо зачі та вовчі зуби, волове око, луску коропа, баранячі роги тощо.

Зооморфні орнаменти часто поєднуються із **антропоморфними** (стилізовані зображення людей із ромбоподібними тулубами, хрестоподібними головами).

Зооморфний орнамент

Антропоморфний орнамент

Вишивка живе, розвивається та збагачується новими яскравими барвами. Адже сучасна українська вишивка — результат унікального духовно-матеріального розвитку нашого народу. Впродовж багатьох століть в українській вишивці знаходять відображення думки і настрої людини, краса навколишнього світу, сподівання на кращу долю, людські вірування, оберегова символіка речей, — все, що стає вагомим і значущим завдяки чарівним рукам та голці з ниткою.

Друзі! Українська вишивка, як ми переконались, має справді дуже давню та глибоку історію. Та мені особливо приємно, що і нині в Україні творять чудові народні майстри — вишивальниці. Серед них особливої уваги заслуговує творчість киянки Тетяни Протчевої. Її роботи відомі й за межами України. Колекція кращих робіт майстрині з успіхом еспонувалась у найвідоміших галереях й виставкових залах нашої країни та за кордоном: в Америці, Японії, Китаї, Шотландії, Ізраїлі та ін. Окрім традиційних рушників і сорочок пані Тетяна створила цілу колекцію вишитих краваток. Окремі орнаменти, які використовувала художниця, запозичено з малюнків прадавньої трипільської кераміки. Майстриня вишиває також картини й ікони. Надзвичайно цікавою роботою авторки є вишита карта України, яка презентує нашу країну.

*Т. Протчева. Вишита карта
«Україна — єдина країна»*

*Ікона Божої Матері.
Вишивка в авторській техніці
Т. Протчевої GLOW ART 2*

*Слївак О. Скрипка
у краватцї, вишитїй
Т. Протчевою*

Друзі! Пропоную сьогодні виконати практичну роботу «Ескіз традиційного одягу з вишитими оберегами». Для цього потрібно зобразити чоловіка або жінку в традиційному українському одязі та відтворити вишиті орнаменти-обереги. А щоб наша робота вдалася, ми використаємо традиційні символи, з якими тільки-но ознайомилися, та пригадаємо особливості пропорційної будови людини.

ТРАДИЦІЙНІ ОРНАМЕНТАЛЬНІ МОТИВИ У ВИШИВКАХ

1. Західне Поділля
3. Південна Київщина

2. Південна Полтавщина
4. Закарпатська Гуцульщина

ЗМІСТ

Розділ 1. МИСТЕЦТВО В НАШОМУ ЖИТТІ

АРХІТЕКТУРА, ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО

АРХІТЕКТУРА ТА ЇЇ ВИДИ	6
Будинок та інтер'єр	14
Інтер'єр у житті людини	20
Екстер'єр — обличчя будинку	26
Вулиці, що творять образ міста.....	30
Архітектурні пам'ятки України	34
ВИДИ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА.....	38
Барвисте диво українського народного розпису	48
Вишивка — невмиручий оберіг	56
Чарівне мереживо витинанки	64
Лялька-мотанка — берегиня роду	72
Народна іграшка — пам'ять нації	78
Вертеп: мистецтво народжене вірою	86

Розділ 2. МИСТЕЦТВО: ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ

ДИЗАЙН

ДИЗАЙН І ЙОГО ВИДИ.....	94
Гармонія, контраст і виразність у графічному дизайні.....	100
Промисловий дизайн як обличчя епохи.....	108
Арт-дизайн — високе мистецтво сучасності.....	112
Біоніка як джерело ідей промислового дизайну	120
Малюнок, літера, шрифт у графічному дизайні	128
Графіті — мистецтво вулиць.....	136
Ландшафтний дизайн як засіб організації середовища.....	140
Сучасний дизайн та імідж людини	146
Монограма — літери, що говорять про тебе.....	150
Дизайн одягу в житті людини	156
Стиль — забаганка дизайнера чи поклик душі?	166
Зачіска — краса і стиль, що створює дизайнер.....	176
Створюємо власний імідж.....	186
СЛОВНИК МИСТЕЦЬКИХ ТЕРМІНІВ.....	188

Навчальне видання

ФЕДУН Сергій Ігорович
ЧОРНИЙ Олександр Вікторович

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

ПІДРУЧНИК ДЛЯ 7 КЛАСУ

загальноосвітніх навчальних закладів

Головний редактор *Богдан Будний*
Редактори *Ганна Осадко, Донара Пендзей*
Художник *Олег Кіналь*
Верстка *Анни Ребрик*
Обкладинка *Аліни Воронкової*
Технічний редактор *Оксана Чучук*

Підписано до друку 15.01.2014. Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Гарнітура CentSchbook Win95BT. Умовн. друк. арк. 15,552. Умовн. фарбо-відб. 62,208.

Видавництво «Навчальна книга — Богдан»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002
Навчальна книга — Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-06-07; 52-19-66; 52-05-48
office@bohdan-books.com
www.bohdan-books.com